

formátus misszionárius buzgó térítő tevékenysége a moldvai katolikusok között is ezzel volt összefüggésben! Egy 1864 júliusában fogalmazott levél szerint „ottan (Moldvában) minden esetre 5—6000 emberre bizton lehet számítani”. (Kupa Hümér — Klapka Györgynek, Galatz, 1864. júl. 20.) De vajon valóban ennyire biztosan, és ha igen, milyen áron? És itt érkezünk el Cseres Tibor hatalmas történelmi ismeretanyagot fölvonultató regénye legértékesebb s legtanulságosabb részéhez, a csángó problémához.

Igaz, akit a kérdéskör közelebről érdekel, nagyrészt ugyanezeket az adatokat megtalálja Domokos Pál Péter „...édes hazámnak akartam szolgálni” című gyűjteményes kötetében (Szent István Társulat, Bp., 1979.) és egyebütt is. Cseres könyvének óriási érdeme viszont, hogy nem csak cselekményesíti és széles olvasórétegekben tudatosítja e Kárpátok karéján kívül rekedt s léteben örökösen veszélyeztetett, legkeletibb magyar népcsoport sorsát, hanem helyzetét tágabb történelmi (kelet-európai) összefüggérendszerben vizsgálva kimutatja, hogy megmaradásuk feltételei nagymértékben összefüggnek a magyar nemzettest többi részének „viselkedésével”, s érdekeik adott esetben nem egyeznek amazokéival. Pontosabban: bármilyen meggondolatlan politikai döntés fizikai létezésüket teheti kockára. „Profétájuk”, Petrás Ince János klézsei plébános, drámai erejű felvilágosításai nyomán emiatt mond le a „terepszemlére” Domahidyvel Moldvába kilátogató Ugron Gábor az egyedhalmi (Adjud) híd fölrobbantásáról s egyáltalán a „székely légió” útnakindításáról, nehogy — „csángó-magyar népünk” érdekében — testvérharcra kerüljön sor székelyek és csángók között, hogy aztán lekaszálja s elsöpörje őket a föld színéről „az északi jeges vihar”, vagy a Vrancea-hegység mélyéről elődübörgő földrengés.

Erre, hála Ugronék belátásának, nem került sor, szerencsére: *a foksányi szorosban minden csendes maradt.* Ám Cseres intelmei nagyon is megszívlelendők, s egy egészségesebb, kiegyensúlyozottabb magyar nemzet tudat kialakításához való figyelemreméltó hozzájárulásnak tekinthetők, amelynek — bízunk benne — hamarosan folytatása következik, mindannyiunk okulására s a térség valamennyi egymásrautalt népe érdekében. (*Magvető.*)

BORSI-KÁLMÁN BÉLA

Mészöly Miklós: Merre a csillag jár

„A vizjel, mint tipológiai próba: kit érdekel csupán az, ami anélkül is látszik, hogy fény felé tartanám — illetve kit az, ami kizárólag csak akkor...” — hangzik Mészöly 1980-ban megjelent esszékötetének (*Érintések*) egyik elméleti töredéke. A megismerés és megismerhetőség problematikája azonban az író legalábbis 1960—61-ben készült, *Az atléta halála* című regénye óta izgatta már. Írói technikája ennek megfelelően alakult: a mindent tudó, s tudását lassan-lassan az olvasóval megosztó elbeszélőt hiába keressük műveiben; helyét a jelenségek között tapogatózó, összefüggéseket fellelni igyekvő,

bizonytalankodó elbeszélő foglalta el. Az *atléta halálában* Mészöly a hangsúlyt még meglehetősen primer módon a megismerhetetlenségre, a történetek valódi okainak kideríthetetlenségére helyezte; későbbi munkáiban viszont egyre inkább a világ apró jelenségeinek pontos ábrázolásával, látszólagos jelentéktelenségükből való kiemelésével igyekezett legalább megérezkíteni a láthatatlan és megfoghatatlan lényeket. „A tárgyi elemek *egyik* sajátossága, hogy hozzásegítenek az önmagán túlmutatóhoz” — írja egyik esszéjében Mészöly. A tárgyi elemek pontos leírása mögött a történet egyre inkább háttérbe szorult; e folyamat az 1973—74-ben született *Film* című regénnyel érte el szélső pontját. Az utóbbi néhány évben azonban, s erre Balassa Péter hívta fel joggal a figyelmet, Mészöly írásművészetében mintha a történet sajátos rehabilitációja játszódna le.

E változás nyomon követhető mostani kötetében is. A középső ciklus (*Le-siklás*) novelláinak többségében, melyek a hetvenes évek első felében, illetve közepe táján keletkeztek, még a tárgyi leírások dominálnak, míg a másik két ciklusnak a nyolcvanas évtizedforduló táján született elbeszéléseiben már egyre nagyobb szerepet kap a történet. Kölcsönösen egymásra utaló történeteket fogalmaz meg a kötet első és utolsó novellája is, mintegy keretet teremtve ezzel a többi írás számára. Közös motívumuk az utazás. A kötetnyitó *Kéksötét hegyek, távol* (1983) című írás tája arra a kietlen pusztára emlékeztet, amelyen G. A. úrnak kellett keresztülvágnia X. felé vezető útjának első felében Dérynél, még a szamaraskordé utasaként. Ott út sincs, Mészölynél viszont a halott tájat nyílegyenes, néptelen autópálya szeli át: ezen zümmög végig három pici autóján a három pici hercegnő. S a három pici hercegnőt nem nyűgözi a táj; kiszállnak, ha kicsi dolguk akad, hosszasan tapogatnak egy, a hajdani életről tanúskodó hosszú féknyomot, s elzümmögnek a távoli kéksötét hegyek felé, mint három pici kolibri. Látomásnyi novella ez, riasztó vízió és nosztalgikus elvagyódás keveréke. A kötetzáró *Merre a csillag jár?* (1984) hősenek, az elbeszélőnek az útja G. A. úréhoz hasonlóan elvarázsolt városba vezet. E városnak azonban nincsenek rombadőlt negyedei, s ha különös törvényei, furcsa szokásai vannak is, azok inkább kellemesek, mint kellemetlenek; hozzájuk szokni egyáltalán nem nehéz. Olyannyira nem, hogy az alkalomszülte egynapos látogatásra érkező elbeszélő a novella befejezésének finom sejtetése szerint örökre a város lakója marad. A városé, amelyben örök harmónia és derű uralkodik — olyan harmónia és derű azonban, amely a legtökéletesebb érzéketlenséggel egyenlő; a tragédiák csupán érdekes látványosságok az ottlakók számára, amint nem több érdekes és derűs látványosságnál a Szűz Mária sem, akit a város lakói megvásároltak a máriapócsi búcsúban, s aki gitárjával szórakoztatja a vasárnap délelőtti napfényben korzózó népet. A harmónia mögött húzódó kegyetlenségre egy motívumsor irányítja az olvasói figyelmet. A novella elején a liga elnöknői érdeklődve nézik a száraz földdel értelmetlen harcot vívó giliszta kínlódását; az orvos a biztos diagnózis feletti boldog örömmel állapítja meg, hogy a Fekete Kutyán nem lehet segíteni; a vasárnapi korzózó nép boldog érdeklődéssel nézi végig a Fekete Kutyá agóniáját. Az elbeszélő pedig idomul hozzájuk: míg éjszaka még erejét megfeszítve masszírozza életre a Fekete Kutyát, addig a verőfényes korzón ő is csak gyönyörködik a szoborszerűvé merevedésében. A kötetnyitó mese és a kötetzáró novella, minden bizonnyal ösztönös, emblematis utalásokkal Déry regényére, kölcsönösen értelmezik egymást: a mesebeli három pici hercegnő bizonyosan eljuthat a távolban kéklő hegyekig,

az utolsó írás elbeszélője azonban csak a hazug harmónia városáig, mely semmivel sem kevésbé borzalmas, viszont sokkal jelenvalóbb, mint Déry utópiája, X. városa.

A táj, amely a kötetnyitó és záró novellában is fontos szerepet játszott már, a kereten belül található novellák többségének voltaképpen főszereplőjévé válik. Sajátosan Mészöly Miklós-i értelemben persze: olyan tájak ezek, amelyeknek szerves részévé vált az ember és a történelem; amelyeknek embere és történelme kronológiáját vesztve egyszerre válik jelenvalóvá. „... vajon a próza igazán nagy, nem avuló lapjai is nem éppen azok, ahol elfeledkezünk a historikumról, még ha történetesen abból építkezik is? A múlt kiiktatása és jelenbe semlegesítése, jelenbe forrósítása: mintha ez volna az elsősorú művészi hatás feltétele” — hangzik Mészöly egyik alkotói töprengése. Történelmet ábrázolni annak kronológiája nélkül éppen a táj főszereplővé emelésével lehet: a táj lényegi állandósága mellett az emberi történések kéregmozgások, az állandó táj mozgó részei, melyeknek nem kronológiájuk, hanem rejtett összefüggéseik az érdekesek. Az egymás mellé vetített apró történések, felvillantott tárgyak és emberek a rejtett összefüggések, a repedések között felseljő lényeg megérezkítését szolgálják.

„Valamikor, most meg ezerkilenszáznyolcvanegy...” — adja meg például a *Ló-regény* (1982) időkoordinátáit Mészöly. Ami elmúlt, arra a *valamikornál* pontosabb időmeghatározás nincsen. A vágóhídatavásra váró lovak a Garay téren, a közgyűlés vitája a déli vasútépítések fölött, Százados Albert, amint kinéz a kaszinó ablakán, melynek egyik szobájában Liszt Ferenc tette magáévá hajdan a házigazda művészetrajongó feleségét, az apáciskola avatásának tizedik évfordulója, az özvegyek társasága és Tolnai Rác Franci muzsikája, amint az étteremből kiszűrődik a térre, megint a lovak, amelyek évtizedek óta állnak már rájuk mázolt számmal az oldalukon a Garay téren, és a lovak, legendák hősei, amelyek hajókat vontattak valamikor... Mészöly a kronológiát úgy iktatja ki, hogy létét minduntalan érzékelteti; az egymás mellé rakosgatott, egymásra csúsztatott történések többségének különidejűségét érzékeljük, de időrendbe állítani aligha lehetne őket. A novella *bizonyos* pontjain ugyanakkor az író jól megfoghatóvá teszi *bizonyos* történések különidejűségét. „A zongora (tudniillik amelyen Liszt játszott hajdan — Sz. M.) szintén relikvia. De már rég az iskolások is, noha egyelőre a kórházkápolnánál kanyarodnak vissza a Németh utcába, elültetnek egy emlékhársfát...” Világosan elkülönül itt a novella papírra vetésének jelen ideje történéseinek jelen idejétől. E pontos időbeli elhatárolásokkal Mészöly éppen azok lényegtenségre utal. A novella megírásának jelen idejéhez képest a hajdani Lisztlátogatás és a novella későbbi történései egyaránt a múlt, a *valamikor* részei; a közöttük lévő időbeli különbség jelentéktelenné zsugorodik.

Hasonló alkotói módszert figyelhetünk meg a *Fakó foszlányok nagy esők évadján* (1983) című novella esetében is, itt azonban Mészöly már nem csupán jelenbe forrósítja, hanem deheroizálja is a múltat. Pontosabban: furcsa visszfénybe állítja a múlt heroikus ábrázolását, a költészet hatalmába vetett hitet, Mészöly a történelemtöredékek lapjairól ismert nagy történelmet alulnézetből ábrázolja. Az ismert módszerrel rakosgatja egymás mellé az apró történéseket, s időtleníti el a közkuruc Bartinai Bartina alakját és töprengéseit. A deheroizáláshoz természetesen éppen úgy szükség van a múlt heroikus ábrázolásának érzékeltetésére, ahogyan a kronológia kiiktatásához is

szükség van magára a kronológiára. E (jobb híján) heroikusnak nevezett múlt-ábrázolás jelenlétét Mészöly a magyar irodalom klasszikus alkotásaira való félreérthetetlen emblematis utalásokkal biztosítja. „Nincs szebb dolog a végeknél” — hangzik a novella egyértelműen Ballasit idéző első mondata. Ám a végekről Ballasi által festett képpel ellentétben, Mészölynél túskekalyibákat látunk, névtelen rongyos vitézeket, üszkösödő templomot, a szurdikokban pedig „századosan felgyülemlett penész és natúr genny”. Emblematis utalások később is felbukkannak a novella lapjain. „Esendő sárkányfog, szüette tört vonók, zuhanó kiáltások szerte... Emberfog, vetemény... A sír, hol korok süllyednek el!” (Vörösmarty); „... az Alkotó pihen” (Madách); s a „szent lotyó”, Vörösmarty *Előszó* című versén keresztül utalásként a bibliai nagy paráznára, Babilon városára. De helyet kapnak az emblémák között Mészöly saját művei is: „Ah Hochschule (magasiskola)!”; illetve „... benépesülnek a terek-mezőségek marhákkal, sertésekkel, birkákkal, kecskékkal, metszett szárnyú szárnyasokkal — lovakkal! — és ...”. Mindez az alulnézetből ábrázolt történelem kontextusában sugallhatná a költészet hazug voltát, a költészet hatalmának tagadását is; ehelyett Mészöly novellájában inkább a kudarcra ítélt költészet fájdalmas szépségére ismerhetünk rá. És derülhetünk saját hamis pátozunkon, a múlt hazug kisajátításán — hiszen nem Ballasi hibája, ha versétől nem látjuk a végeken az évszázados túskekalyibákat.

A prózaíró Mészöly Miklós, lehetőségeit tekintve, többre tartja a költészetet a prózánál; saját, időt és teret semlegesíteni igyekvő prózaeszménye is lírai fogantású. „A líra versenyen kívüli: ahová emelkedni tud, ott már nincs historikus tér, idő és konkrétság — még ha van is” — írja egyik, már idézett esszéjében. Ugyanezt megvalósítani, vagy legalábbis megközelíteni a prózában Mészöly nagy kísérlete. A kísérletezés velejárója, hogy a prózaíró időnként átlendül a költészet területére, sorai szabadversszerűen tördeltek lesznek. Ez magyarázza a néhány évvel ezelőtt megjelent *Esti térkép* című kötet verseinek létrejöttét, s ez magyarázza a mostani kötetet záró *Elégia* című hosszúverset is. Nem egyszerűen versek, hanem a prózaíró versei ezek; önmagukban is értékelhető, de igazi helyüket és jelentőségüket csak a prózai művek felől látni engedő alkotások.

Írásunkban többször idéztük Mészöly Miklós esszéit. Tettük ezt azért, mert Mészöly rendkívül tudatos író; esszéi olvashatók a szépíró műhelyvallomásaként is, sőt úgy hisszük, műhelyvallomásokként olvashatók a legtöbb joggal, s e tény arra csábított, hogy prózáját is esszéi felől közelítsük meg. „Már régen nem erősködöm, hogy mindenáron egy tető alá hozzak logikát és praxist; csak *feljegyzem* magamnak az eltérést...” — fogalmaz egy helyütt *ars poetica*-szerűen Mészöly. Korábbi művei után most a *Merre a csillag jár* novellái bizonyítják, írói programnak ez sem éppen kevés. (*Szépirodalmi.*)

SAZJBÉLY MIHÁLY